

SŁAWOMIR GODEK

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

KILKA UWAG O ZNACZENIU III STATUTU LITEWSKIEGO W GALICJI

W zasobach Lwowskiej Naukowej Biblioteki im. W. Stefanyka zachowało się w rękopisie opracowanie zatytułowane „Zbiorowa treść Statutu litewskiego jako prawa obowiązującego w prowincjach polskich pod panowaniem rosyjskim będących ułożona przez Wacława Mieczkowskiego, sędziego ziemskiego w obwodzie tarnopolskim podług wyboru zrobionego przez obywateli w roku 1816”¹. Składa się ono z trzech części. Układ ten zapowiada krótkie zestawienie materii, które można uznać za swoisty spis treści całego opracowania (s. 1-2). Odnajdujemy w nim kolejno: 1) „Spis rozdziałów”, tj. proste zestawienie tytułów czternastu rozdziałów III Statutu litewskiego z odniesieniem do stosownych stron rękopisu, na których zaczynają się ich omówienia, 2) adnotację: „Zbiór czternastu rozdziałów Statutu litewskiego, tudzież wszystkich artykułów każdego rozdziału najkrócej zrobiony dla prędkiego znalezienia prawa i okoliczności, w których kto może potrzebować wiadomości lub objaśnienia ze wskazaniem kart tytułowych, na których te prawa znajdują się, a które w rubryce początkowej tego zbioru są zapisane” z odesłaniem do

¹ Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka NAN Ukrainy. Oddział rękopisów, zespół (fond) 5, dział I, rkps DE-984 (sygn. oryginalna: Oss. 2468/II). Korzystałem z wersji elektronicznej tekstu: <http://graf.oss.wroc.pl/dvd/index.php> (ostatni dostęp 5 września 2016 r.).

strony 97 rękopisu², 3) „Dodatek”, na który składa się szkic zatytułowany „Wiadomość akcesoriów prawnych, które każdy prawnik znać powinien i prawa, które w sprawach sądowych podług należytego porządku zachowane być mają” oraz „Wypis stu zdań prawnych, które są na ustawach ugruntowane i do ich zastosowania odnoszą się” z odniesieniami do stron 114 i 122 rękopisu³. Dopiero pod tym prowizorycznym spisem treści umieszczono nagłówek: „Tekst wykładowy tego rękopisu”, który otwiera jego część merytoryczną.

Bliższe wejście w pierwszą część opracowania (s. 2-97) pozwala na szybką konstatację, że stanowi ona dość obszerne streszczenie III Statutu litewskiego. Materię kodyfikacji przedstawiono w ten sposób, że kolejne jej artykuły konsekwentnie jeden po drugim, rozdział po rozdziale, ujęto w charakterystycznych kilkudzaniowych komentarzach, konstruowanych w formie wyrazistych zasad czy reguł prawa. Orientację w materii obszernej kodyfikacji ułatwiać miały czytelnikowi skrupulatnie umieszczone na lewych marginesach stron rękopisu dokładne wskazania na numer omawianego statutowego artykułu, numer rozdziału, z którego ten pochodzi, oraz na odpowiednią stronę Statutu litewskiego w jego drukowanej postaci.

Część druga opracowania (s. 97-114) także odnosi się do treści Statutu litewskiego, tyle że sposób jej przedstawienia jest już zupełnie inny. Otóż materię poszczególnych artykułów Statutu ujętą, jak wcześniej, konsekwentnie artykuł po artykule, rozdział po rozdziale, przedstawiono teraz tylko hasłowo. Na pozór, przy pierwszym wejściu wydaje się, że jest to mechaniczne zestawienie nagłówków poszczególnych artykułów, ale tak w istocie nie jest. Część ta stanowi swego rodzaju przewodnik po

² Na stronie 97 rękopisu brzmi ona nieco inaczej: „Zbiór czternastu rozdziałów Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego, tudzież artykułów wszystkich każdego rozdziału najkrócej zrobiony dla prędkiego znalezienia prawa i okoliczności, w których kto może potrzebować wiadomości lub objaśnienia z wskazaniem kart statutowych, na której też prawa znajdują się, a które w rubryce początkowej tego zbioru są zapisane”.

³ Tytuły poszczególnych części dodatku umieszczone na stronach 114 i 122 mają nieco inną formę, a mianowicie: „Wiadomość akcesoriów prawnych, które prawnicy sprawy w magistraturach sądowych utrzymujący dostatecznie znać i umieć powinni” (s. 114-122) oraz „Wypis prawideł (azjomatów), czyli sto zdań prawnych na ustawach gruntujących się” (s. 122-126).

przepisach Statutu – dawały się on szybko znaleźć po wykonaniu prostej operacji. Wystarczyło zlokalizować poszukiwany termin w części drugiej opracowania, przeglądając wspomniany syntetyczny spis artykułów, po czym, dzięki precyzyjnym oznaczeniom artykułów i rozdziałów umieszczonym na marginesie po lewej stronie, odwołać się do obszerniejszego streszczenia odpowiednich artykułów statutowych z części pierwszej opracowania, ewentualnie zwrócić się do pełnego tekstu w drukowanym egzemplarzu Statutu, co ułatwiały wspomniane wyżej odniesienia do odpowiednich stron druku. W ten sposób, dysponując tylko terminem czy hasłem można było – jak się wydaje – w miarę sprawnie dotrzeć do oryginalnego brzmienia przepisu w drukowanym tekście albo poprzestać na jego streszczeniu zawartym w wersji rękopiśmiennej.

Wypada odnotować, że podobne w stylu opracowania litewskiego prawa statutowego na przełomie XVIII i XIX wieku nie należały wcale do rzadkości⁴. Widocznie wydatnie ułatwiały one praktykom poruszanie się w gąszczu przepisów tej obszernej kodyfikacji, która jeszcze na początku XIX stulecia odgrywała bardzo istotną rolę w zaborze rosyjskim. Wykład na temat poszczególnych instytucji Statutu uzupełniano często odniesieniami do licznych konstytucji sejmowych, ale także rezolucji Rady Nieustającej oraz zwyczajów, a nawet dzieł prawniczych, a ponadto do nakładających się z czasem na źródła rodzime obcych aktów prawnych, zwłaszcza coraz liczniejszych ukazów rosyjskich. Zachowane opracowania o takim właśnie charakterze, czyniące zadość potrzebom praktycznym, mają dla badacza znaczną wartość. Stanowią one cenne źródło do badań nad fenomenem żywotności prawa statutowego po ponad dwustu latach od jego wprowadzenia w życie i specyfiką współistnienia Statutu z innymi aktami tak rodzimej, jak i obcej proveniencji, a także praktyką zaborczą⁵.

Część trzecia opracowania, najszczęśliwsza pod względem objętości, to wspomniany już „Dodatek”, na który składa się „Wiadomość akcesoriów prawnych” oraz „Wypis stu zdań prawnych”, jeśli nie liczyć kilku luźnych uwag wydzielonych nagłówkiem „Sekcja druga”.

⁴ Por. rkps BN III 6946; rkps BN V 9920, k. 175-187; BK 01893.

⁵ S. GODEK, *III Statut litewski w dobie porozbiorowej*, Warszawa 2012, s. 424 i n.

Charakterystyczna jest konstrukcja części trzeciej. Uwagę zwraca przede wszystkim fakt, że autor opracowania, omawiając instytucje prawa procesowego, ograniczył się jedynie do przedstawienia najogólniejszych schematów w zakresie ich warstwy konstrukcyjnej. To nadzwyczaj oszczędne ujęcie teoretyczne zostało uzupełnione bardzo zwięzłym komentarzem odnoszącym się do aspektów praktycznych, a w szczególności rutynowych działań sądu, zwłaszcza potencjalnych, alternatywnych jego orzeczeń wydawanych w poszczególnych fazach procesu, a także do możliwych czynności stron. Całość sprawia więc wrażenie najogólniejszego zarysu dającego pojęcie o pewnych konstrukcjach prawnych, porządkującego trudną, bo nadzwyczaj szczegółową materię związaną ze wstępnymi fazami procesu, a zarazem będącego czymś w rodzaju przewodnika praktycznego, który pomaga „przewidzieć” posunięcia sądu. Charakterystyczne jest również i to, że wykład mieszczący się w „Dodatku” jest oderwany od jakichkolwiek aktów prawnych. Nie nawiązano ani do przepisów obszernie omówionego wcześniej Statutu litewskiego, ani do konstytucji sejmowych (jeśli nie liczyć luźnych uwag końcowych), ani też do innych źródeł – i rodzimych, i obcych.

Na pierwszy rzut oka wydawałoby się, że zwłaszcza „Wiadomości akcesoriów prawnych” zasługuje na pilniejszą uwagę ze względu na wyraźnie użytkowy charakter tego osobliwego szkicu, narzucający od razu przypuszczenie, że odsłonięto w nim pewne fragmenty lokalnej praktyki procesowej, zawsze ciekawe i nęcące dla badacza, i to tym bardziej, że problem akcesoriów nie tylko nie został dotąd w nauce wyczerpująco zgłębiany, ale był także przedmiotem dalece rozbieżnych ocen⁶. Tymczasem uważna lektura wykładu, porównanie kompozycji

⁶ W dawniejszej literaturze najszerzej problem akcesoriów przedstawił w swym kapitalnym dziele ukończonym w 1887 roku O. BALZER, *Przewód sądowy polski w zarysie (wykład uniwersytecki)*, wydanie pośmiertne, przedmową oraz indeksem opatrzył W. HEJNOSZ, Lwów 1935, s. 97 i n., 115 i n. Obszernie analizowali problem także J. RAFAŁCZ, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925, s. 122 i n., 150 i n.; S. KUTRZĘBA, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie (I. Prawo karne. II. Postępek sądowy)*, Lwów 1927, s. 83 i n., 87 i n. W związku z tym, że wymienieni uczeni badali akcesoria tylko na gruncie ziemskiego prawa koronnego, to z dawnej literatury może być nadal przydatne opracowanie A. KOROWICKIEGO, *Proces cywilny litewski*, Wilno 1826, s. 94 i n. Nowsze piśmiennictwo dysponuje w zakresie akcesoriów: 1) ujęciami ogólnymi, por.

tekstu i wielu szczegółów przyniosły pewien zawód. Otóż „Wiadomość akcesoriów prawnych” to nic innego jak luźne tłumaczenie wstępnej, napisanej po łacinie części popularnego w połowie XVIII wieku dzieła

Z. ZDRÓJKOWSKI, *Proces ziemski*, [w:] Z. KACZMARCZYK, B. LEŚNODORSKI, *Historia państwa i prawa polski*, II, *Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. BARDACH, Warszawa 1968, s. 387 i n.; S. PŁAZA, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, I, Kraków 2002, s. 444 i n., 2) dziełami poświęconymi twórczości prawników doby I Rzeczypospolitej, zwłaszcza procesualistów, por. Z. ZDRÓJKOWSKI, *Teodor Ostrowski (1750-1802). Pisarz dawnego polskiego prawa sądowego (proces, prawo prywatne i karne). Jego projekty reformy prawa karnego w Polsce oraz ich związek z europejskim ruchem humanitarnym*, Warszawa 1956, s. 68 i n.; L. PAULI, *Jan Nixdorff (1625-1697). Pisarz prawa procesowego*, Warszawa 1957, s. 116 i n., 149 i n.; K. BUKOWSKA, *Tomasz Drezner. Polski romanista XVII wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce*, Warszawa 1960, s. 176 i n., 180 i n.; W. BOJARSKI, Z. NAWORSKI, *Jan Jelonek Cervus z Tucholi i jego twórczość prawnicza. Ustrój sądów i prawo procesowe*, Toruń 1993, s. 108 i n., które jednak nie przyniosły w interesującym nas szczególe przełomu (por. M. MIKOŁAJCZYK, *Stan badań nad procesem ziemskim w Polsce XVI-XVIII wieku*, [w:] *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*, red. A. LITYŃSKI, Katowice 1991, s. 45 i n.), 3) opracowaniami, które ujmują problem wycinkowo na gruncie prawa ziemskiego, por. Z. WACHŁOWSKI, *Dylacje procesowe w sądownictwie ziemi ruskiej XV i XVI wieku*, Lwów 1926; W. URUSZCZAK, *Korektura Praw z 1532 roku. Studium historycznoprawne*, I, Warszawa, Kraków 1990, s. 135 i n., 140; B. LESIŃSKI, *'Dilatio propter minorennitatem' w dawnym polskim procesie ziemskim*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Kraków 1999, s. 319-329; A. MONIUSZKO, *Postulaty zmian w ziemskim procesie koronnym a próba jego reformy na przełomie XVI i XVII wieku*, «Zeszyty Prawnicze» 5.1/2005, s. 165 i n.; IDEM, *Porządek rozpatrywania ekscypcji w koronnym procesie ziemskim w pierwszej połowie XVII wieku*, «CPH» 58.1/2006, s. 183-202; IDEM, *Mazowieckie sądy ziemskie (1588-1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa 2013, s. 241 i n.; M. MIKOŁAJCZYK, *Postępowanie w sprawach kryminalnych przed krakowskim sądem ziemskim w 1792 roku*, [w:] *W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Arturowi Korobowiczowi*, red. W. WITKOWSKI, Lublin 2008, s. 205 i n., czy też miejskiego, por. M. MIKOŁAJCZYK, *Ekscypcje w sprawach kryminalnych. Z badań nad procesem miejskim w przedrozbiorowej Polsce*, [w:] *Studia historycznoprawne. Tom poświęcony pamięci profesora Kazimierza Orzechowskiego*, red. A. KONIECZNY, P. JUREK, Wrocław 2010, s. 229-243; IDEM, *Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI-XVIII wieku*, Katowice 2013, s. 418 i n., 430 i n.

Michała Słońskiego⁷. Z tego samego dzieła zaczerpnięto także wymieniony „Wypis stu zdań prawnych”⁸.

Sądzę, że omawiane opracowanie, mimo swego odtwórczego charakteru, warte jest uwagi, skłania bowiem do postawienia kilku pytań, które – można mieć nadzieję – pozwolą na zachowanie w zasięgu wzroku badaczy potencjalnego pola eksploracji.

Adnotacja widniejąca na ostatniej z zapisanych stron rękopisu (s. 126) o treści: „Dopóty napisałem do dnia 22 sierpnia 1820 roku we wsi Nowosielcach pod miastem Chodorowem w czasie kąpieli tu branych. Waclaw Michał Socha Mieczkowski, dziedzic terpiłowski” określa precyzyjnie moment zakończenia pracy nad omawianym dziełem⁹. Nie wiadomo natomiast, kim był szlachcic, który złożył podpis. Rękopis zdradza pismo trzech różnych rąk, ale ogromna większość tekstu została zapisana ręką, która zostawiła podpis na ostatniej stronie, a więc właśnie Wacława Mieczkowskiego. Nic także bliżej nie wiadomo o okolicznościach powstania opracowania. Odsuwając na stronę pozostające bez odpowiedzi frapujące pytanie o pożytek, jaki mógłby wyniknąć z przepisania u progu trzeciego dziesiątka lat XIX wieku wykładu Słońskiego na temat akcesoriów, skupmy uwagę na obszernie streszczonym w rękopisie prawie statutowym. W tym kontekście sam tytuł opracowania prowokuje

⁷ ‘Accessoria’, *Statut i konstytucje z Czaradzkiego, Ładowskiego i suplementu J. O. Xcia Jmci Załuskiego, biskupa krakowskiego w pospolitości najbardziej co do procesu potrzebniejsze tudzież formularze transakcji niektórych przez Jmci Pana Michała Słońskiego, viceregenta łukowskiego, s. g. zebrane*, Lwów 1765, s. 1-18 (por. też s. 23, 615-616). Słynny bibliograf mówił o Słońskim: „kompilator i to nędzny. Nie umiał zmodernizować Czaradzkiego i Ładowskiego”. Por. *Bibliografia Polska Karola Estreichera*, XXVIII, wyd. S. ESTREICHER, Kraków 1930, s. 253-254.

⁸ ‘Accessoria’, *Statut i konstytucje...*, s. 19-22.

⁹ Mowa tu zapewne o wsi Nowosielce (lub Nowosielec) w powiecie bobreckim, niedaleko Chodorowa (miasta oddalonego od Lwowa o około 65 kilometrów), znanej w XIX stuleciu ze źródeł siarczanych, oraz o wsi Terpiłówka położonej 23 kilometry na południowy wschód od Zbaraża. Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, VII, red. B. CHLEBOWSKI, W. WALEWSKI (według planu F. SULMIERSKIEGO), Warszawa 1886, s. 272; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, XII, red. B. CHLEBOWSKI (według planu F. SULMIERSKIEGO), Warszawa 1892, s. 315; A. M. DANCEWICZ, *Chodorów i Chodorowianie. Opowieść o losach miasta i jego mieszkańców*, Warszawa 2003.

do refleksji. Dlaczego mianowicie autor podkreślił, że przedstawia treść Statutu „jako prawa obowiązującego w prowincjach polskich pod panowaniem rosyjskim”? Czy ten akcent postawiony na kwestię aktualności Statutu w Cesarstwie Rosyjskim miał czemuś służyć? Autor musiał zdawać sobie przy tym sprawę z tego, że prawo statutowe w guberniach polskich musiało częściowo utracić moc w związku z radykalną zmianą tamtejszych stosunków politycznych oraz społecznych czy pod wpływem lawiny rosyjskich aktów prawnych – od upadku Rzeczypospolitej upłynęło wszak ćwierć wieku. Kwestię tę Mieczkowski oczywiście zupełnie pominął. Wreszcie: z jakiego powodu w ogóle odniesiono Statut do Rosji i guberni polskich, skoro na ziemiach Rzeczypospolitej nazwanych przez zaborcę Galicją znajdował on zastosowanie od bardzo dawna¹⁰ i nie trzeba go było tam specjalnie prezentować? Zbliża nas to do kolejnego pytania, a mianowicie o cel sporządzenia tak dokładnego zestawienia statutowych artykułów i stworzenia mechanizmu pozwalającego na szybkie z nich korzystanie. Czy miało ono służyć galicyjskiej szlachcie „na zewnątrz”, to jest podtrzymać jej orientację w specyfice prawnej sąsiednich, byłych polskich prowincji położonych tuż za granicznym kordonem¹¹, czy może chodziło o własne podwórko i wzgląd na to, że Statut zachował jakieś ułamkowe znaczenie w praktyce po austriackiej stronie?

Generalnie należy stwierdzić, że trudno uznać za szczególną osobliwość fakt, że w Galicji tarnopolski sędzia, posesjonat z pogranicza austriacko-rosyjskiego, dokonał opracowania czy streszczenia III Statutu litewskiego. Wszak już w II połowie XVII stulecia drukowany, a więc

¹⁰ Istnieją świadectwa, które zdają się sugerować, że drukowany Statut był na początku XIX wieku rzadkością w Galicji. E. KUCHARSKA, *Michała Pogodina zainteresowania polskie*, Warszawa, Wrocław 1978, s. 25.

¹¹ Kolejne rozbiory wstrząsały życiem ekonomicznym, a rozdzielenie majątków ziemskich nowymi granicami musiało skutkować zwiększeniem ilości sprzedaży dóbr na tzw. kontraktach. Słynne kontrakty we Lwowie, mimo przyłączenia miasta do Austrii w wyniku I rozbioru, przetrwały. Szlachta z Wołynia i Podola, zachęcana przez władze austriackie, jeździła nadal do Lwowa bez przeszkód. Ciekawe, że kontrakty w latach bezpośredniego następujących po kolejnych rozbiorach „ilustrują popłoch, powodujący ruch likwidacyjny”. J. BIELECKA, *Kontrakty lwowskie w latach 1768-1775 (wpływ pierwszego rozbioru Polski 1772 r. na kontrakty lwowskie)*, Poznań 1948, s. 18, 26.

łatwiej dostępny tekst Statutu z 1588 roku upowszechnił się w województwach ukraińskich, wypierając starszy, mniej doskonały i rozpowszechniany tylko w formie rękopiśmiennej Statut wołyński. Poza tym Statut litewski pomocniczo stosowano w sądach w innych częściach Korony, choć skala tego zjawiska stanowi dotąd niewiadomą¹². Po I rozbiornie na terytoriach anektowanych przez Austrię i nazwanych przez nowy rząd Galicją i Lodomerią (obejmujących dużą część Małopolski i części województw: ruskiego, bełskiego, podolskiego i wołyńskiego) prawo polskie, a wraz z nim zapewne i Statut, utrzymało się. Sprzyjały temu pierwsze rozporządzenia nowych władz. Otóż niemal natychmiast po zajęciu Galicji wydano patent (20 października 1772 roku), mocą którego upoważniono tamtejszych sędziów do dalszego wykonywania jurysdykcji według dawnego zwyczaju, a więc niewątpliwie według dotychczasowego prawa polskiego. Jeszcze większe znaczenie miał patent wydany 2 grudnia 1775 roku, który potwierdzał dalsze obowiązywanie prawa polskiego do czasu ukończenia prowadzonych w Austrii prac kodyfikacyjnych. Co więcej, w przypadku luki w prawie spory już toczony w sądach miały być rozstrzygane z zastosowaniem norm prawa sąsiedzkiego pojmowanego jako prawo prowincji, które należały lub nadal należą do Rzeczypospolitej. Sędziowie galicyjscy mogli więc stosować przepisy polskie sprzed 1772 roku, jak i te wydane po wskazanej dacie. Stanisław Grodziski oceniał, że „Dopóki więc obowiązywał patent z 1775 r. dopóty prawo polskie nie tworzyło dla zaboru austriackiego zamkniętej i skończonej całości, lecz było nadal prawem żywym”¹³. Już zresztą znacznie wcześniej Józef Louis zwracał uwagę, że patentem z 2 grudnia 1775 roku cesarzowa Maria Teresa uznała za obowiązujące w sprawach spadkowych dotychczasowe polskie prawo zwyczajowe wraz z prowincjonalnym, do którego zaliczono Statut litewski i Korykturę Pruską¹⁴. Jeszcze po III rozbiornie, w wyniku którego Austria

¹² J. BARDACH, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa 1999, s. 64 i n., 86 i n.

¹³ S. GRODZISKI, *Źródła prawa w Galicji w latach 1772-1848*, «CPH» 16.2/1964, s. 176 i n. Por. też S. GRODZISKI i S. SALMONOWICZ, *Ustawa karna zachodniogaliczyjska z roku 1796. Zarys dziejów i charakterystyka*, «CPH» 17.2/1965, s. 126 i n.

¹⁴ J. LOUIS, *Prawo spadkowe według zasad i przepisów prawa rzymskiego, prawa dawnego polskiego, jak również praw nowożytnych: austriackiego, francuskiego, Królestwa*

zagarnęła tzw. Galicję Zachodnią (czy też Nową, tj. ziemie między Pilicą a Bugiem), gdy jesienią 1795 roku przystąpiono w Wiedniu do prac nad organizacją sądownictwa w nowym nabytku, projektując utworzenie dwóch sądów ziemskich oraz Sądu Apelacyjnego, postanowiono, że do momentu uruchomienia tego ostatniego (co stało się w maju 1796 roku) wstrzymany zostanie bieg przedawnienia wszystkich spraw oraz przygotowany będzie do publikacji zbiór polskich konstytucji sejmowych z lat 1772-1793, rezolucji Rady Nieustającej oraz Statut litewski¹⁵. Zamiary te mogą świadczyć o tym, że nowe władze doceniały znaczenie Statutu jako źródła prawa na anektowanych terytoriach, choć z drugiej strony przykład postępowania rządu rosyjskiego, który po kolejnych zaborach w ciemno najogólniejszymi deklaracjami aprobował zastane prawo, a dopiero po fakcie z czasem wyrabiał sobie o nim jakiegokolwiek pojęcie, nakazuje zachowanie tu pewnej ostrożności.

Ten stan tolerancji dla dawnego prawa nie mógł oczywiście trwać wiecznie. Proces stopniowego wypierania prawa polskiego zaczął się niemal równoległe z wcieleniem ziem polskich do monarchii austriackiej, ale – jak się okazało – wymagał lat. W Galicji już w 1775 roku wprowadzono kodeks wekslowy (z 1763 roku), a następnie patentami z lat 1778, 1780, 1783, 1786 nowe przepisy (kolejno) o opiece, o postępowaniu upadłościowym, prawo małżeńskie oraz prawo o spadkach beztestamentowych. Doniosłe znaczenie miało wydanie w 1787 roku dla wszystkich krajów monarchii nowego kodeksu karnego zwanego Józefiną, a w 1788 kodeksu procedury karnej, co w efekcie włączyło byłe prowincje polskie w sferę austriackiego prawa karnego. Ten sam skutek miało wydanie w 1796 roku dla Galicji Zachodniej kodeksu karnego, obejmującego także przepisy proceduralne (obowiązywał od początku 1797 roku), zastąpionego w 1803 roku przez kodeks franciszkański wydany dla całego państwa z wyjątkiem Węgier (z mocą od początku 1804

Polskiego, pruskiego i rosyjskiego historycznie-porównawczo rozwinięte i wykładem o opłatach spadkowych uzupełnione, Kraków 1865, s. 15 i n.

¹⁵ T. MENCEL, *Galicja Zachodnia 1795-1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiórce*, Lublin 1976, s. 380 i n. Tamże obszernie o organizacji sądownictwa. Ustrój sądów w Galicji omówił też C. WITTIG, *De jurisdictione civili in Galicia*, Leopoli 1825.

roku). Franciscana stanowiła zresztą przeróbkę kodeksu zachodniogalicyskiego. Proces rugowania dawnego prawa polskiego zdecydowanie przyspieszył w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych XVIII wieku, co miało związek m.in. z ostatecznym podziałem Rzeczypospolitej i podjęciem przez władze austriackie bardziej zdecydowanej działalności centralizacyjnej. Patent z grudnia 1796 przesądził o wejściu w życie od połowy 1797 roku w Galicji Zachodniej nowego kodeksu postępowania cywilnego, który później, w 1807 roku, wprowadzono także w Galicji Wschodniej. Na podstawie patentów z lutego oraz września 1797 roku od początku 1798 roku zaczął obowiązywać w Galicji Zachodniej oraz w Galicji Wschodniej nowy kodeks cywilny zwany też zachodniogalicyskim¹⁶, co oznaczało właściwie uchylenie wszystkich dotychczasowych praw polskich w sprawach cywilnych¹⁷. Wymienione kodeksy – jak to ujął Stanisław Grodziski – „spełniły warunki patentu z 2 XII 1775 r.”, który, jak wspomniano, utrzymywał w mocy dawne prawo do czasu sfinalizowania prac kodyfikacyjnych. I teraz jednak nie oznaczało to jeszcze ostatecznego kresu obowiązywania prawa polskiego. Oto z przyjętych przepisów intertemporalnych wynikało, że sprawy, które znalazły się w sądzie przed wprowadzeniem kodyfikacji austriackiej, miały być rozstrzygane według prawa polskiego. W praktyce, w związku z przewlekłością postępowania, oznaczało to przedłużenie żywotu prawa polskiego na dalsze lata, a nawet dziesięciolecia. Mało tego: zdaniem Stanisława Grodzkiego sędziowie wykształceni w czasach Rzeczypospolitej stosowali prawo polskie jako posiłkowe nawet wówczas, gdy to najzupełniej formalnie zastąpione zostało przez kodyfikację austriacką. W efekcie prawo polskie utrzymało się w praktyce sądowej aż do połowy XIX wieku i to względy praktyczne przesądziły o tym, że zaczęło być ono przedmiotem wykładu we Lwowie i w Krakowie¹⁸.

Na osobną wzmiankę zasługuje Kraj Tarnopolski, tj. niewielka część Galicji, która odpadła od Austrii po kończącym wojnę 1809 roku pokoju

¹⁶ Kodeks cywilny zachodniogalicyski, owoc trwających czterdzieści lat prac kodyfikacyjnych, po wielu dalszych przeróbkach legł u podstaw ABGB z 1811 roku.

¹⁷ J. LOUIS, *op. cit.*, s. 16; S. GRODZISKI, *op. cit.*, s. 177 i n.; S. GRODZISKI, S. SALMONOWICZ, *op. cit.*, s. 127 i n.; T. MENCEL, *op. cit.*, s. 390 i n.

¹⁸ S. GRODZISKI, *op. cit.*, s. 181 i n.

w Schönbrunn i do 1815 roku należała do Rosji, aby po kongresie wiedeńskim wrócić do monarchii Habsburgów. Zapewne lokalne stosunki znane były dobrze autorowi naszego opracowania, Wacławowi Mieczkowskiemu, który pełnił w obwodzie tarnopolskim funkcję sędziego. Warto od razu zwrócić uwagę, że wielkorządcą tej prowincji za rządów rosyjskich był senator i radca tajny Ignacy Antonowicz Theyls¹⁹. Sprawował on wcześniej podobną namiestniczą funkcję w obwodzie białostockim uzyskanym kosztem Prus przez Rosję po pokoju tylżyckim w 1807 roku. Theyls organizował wtedy nowy rosyjski nabytek, ale także – co ważne – patronował wysiłkom złożonego z deputatów szlacheckich i urzędników komitetu, pracującego nad reformą lokalnego prawa. Akcja ta wpisywała się zresztą w szerszej zakrojone i prowadzone przez lata z różnym skutkiem przedsięwzięcie, a mianowicie próbę skodyfikowania tzw. praw miejscowych w Cesarstwie Rosyjskim. Komisja spełniła swoje zadanie i przedstawiła w maju 1811 roku obszerny projekt kodyfikacji²⁰. Zadanie określenia, na ile bazował on na Statucie litewskim, a na ile adaptował inne wzorce, np. pruskie czy rosyjskie, stoi nadal przed nauką. Nie sposób jednak wyobrazić sobie, aby komisja w trakcie swoich prac mogła zignorować litewską kodyfikację, skoro terytorium obwodu białostockiego stanowiło zlepek dawnych ziem koronnych i litewskich, a władze rosyjskie zdecydowały się nawet na przejściowe rozciągnięcie tam mocy prawa litewskiego²¹.

Tymczasem nie ma śladów, że Theyls, który do Tarnopola ściągnął z Białegostoku dawnych współpracowników (m.in. Michała Starzeńskiego), rozwinął czy popierał tam podobną działalność, choć ta kwestia wymagałaby jeszcze dokładnej weryfikacji. Jan Leszczyński twierdził,

¹⁹ *Theyls Ignacy Antonowicz, Russkij Biograficzeskij Słowar*, XX, S. Peterburg 1912, s. 438-439; J. LESZCZYŃSKI, *Rządy rosyjskie w kraju tarnopolskim 1809-1815*, Kraków, Warszawa 1903, s. XIV i n., XVI i n., XXIII i n., 62 i n., 69 i n. Wstęp do tej pracy (paginacja cyframi rzymskimi) napisał Sz. Askenazy.

²⁰ S. GODEK, *op. cit.*, s. 57 i n., 116 i n., 180 i n., 216 i n. Por. też *Projekt prawa prowincjonalnego Obwodu Białostockiego z 1811 roku*, tekst do druku przygotowali i opracowali K. ŁOPATECKI, M. PIŁASZEWICZ-ŁOPATECKA, wstępem opatrzyli S. GODEK, K. ŁOPATECKI, Białystok, Oświęcim 2015.

²¹ *Projekt prawa prowincjonalnego...*, s. 10 i n.

że władze rosyjskie, wyraźnie zresztą kokietujące miejscową szlachtę, dążyły do zachowania zastanych urzędzeń austriackich. Nie oznaczało to jednak rezygnacji z dążeń dośrodkowych, zmierzających do zjednoczenia Kraju Tarnopolskiego z resztą państwa²². Badacz wyjaśniał bliżej: „Nie została wprowadzie usunięta litera ustawy, ale częstokroć ulegał zmianie jej duch, jej tendencja; w licznych zwłaszcza wypadkach zanikać zaczynało poczucie konieczności ścisłego jej przestrzegania”²³. Wiele znaczyła tu wola i arbitralne działanie wszechwładnego Theylsa, o którym radca apelacyjny Franciszek Wypiór w raporcie złożonym władzom austriackim w 1815 roku pisał: „Można powiedzieć, że tutaj właściwie nic nie istniało, prócz jednej jedynej osoby, wszystko w sobie koncentrującej, której nieograniczona wola była całym kodeksem cywilnym i kryminalnym”²⁴. To wszystko przynajmniej w pewnym stopniu pomaga zrozumieć, dlaczego za rządów rosyjskich panował w Kraju Tarnopolskim niezmierny chaos w stosunkach prawnych i sądownictwie²⁵. Nie tknięto austriackich kodeksów. Cóż z tego, skoro jurysdykcja cywilna praktycznie ustała, a „Dość dziwaczne położenie wytworzyło się w dziedzinie praktyki kryminalnej”. Oprócz prawa austriackiego stosowano Statut litewski oraz przepisy rosyjskie, a na podstawie tych ostatnich orzekano kary zesłania na Syberię, bicia knutem czy piętnowania ogniem na twarzy. „Jak wytworzył się taki galimatias, i jakim sposobem umiały wybrnąć z niego sądy tarnopolskie, tego jasno sprawdzić nie mieliśmy możliwości” – z rezygnacją przyznawał Leszczyński²⁶.

Zagadnienie znaczenia Statutu litewskiego w Galicji nie było dotąd przedmiotem osobnego zainteresowania nauki²⁷. Wydaje się, że problem

²² J. LESZCZYŃSKI, *op. cit.*, s. 71 i n., 75 i n., 79 i n., 99 i n., 107.

²³ *Ibidem*, s. 104.

²⁴ Cyt. za J. LESZCZYŃSKIM, *Ibidem*, s. 99.

²⁵ *Ibidem*, s. XXV i n., 86 i n., 92 i n., 96 i n., 99 i n.

²⁶ *Ibidem*, s. 100 i n., 112.

²⁷ W innym aspekcie o Statucie w Galicji pisze I. DACENKO, *Nasliedije Wielikogo knjażestwa Litowskogo w ukrainskom dziełowom jazykie awstrijskoj Galicii*, [w:] *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*, red. J. MĘDELSKA, Z. SAWANIEWSKA-MOCHOWA, Bydgoszcz 2010, s. 116-122, gdzie ciekawe uwagi o statutowych źródłach ukraińskiej terminologii prawniczej wyrabianej w II połowie XIX wieku przez stosowną komisję.

zasługuje na podjęcie, choć pewnie wypadnie zaliczyć go do bardzo trudnych ze względu na skalę czekających zadań i ogrom materiału, które przerastają siły pojedynczych badaczy. Wydaje się, że aby rzucić nieco światła na omawianą kwestię, trzeba najpierw spróbować określić, jaką rolę odgrywał Statut na ziemiach polskich nazwanych później przez zaborcę Galicją. Stwarza to od razu zasadniczą trudność ze względu na ich znaczną różnorodność pod względem prawnym. Już tylko ta kwestia zdaje się być wielkim wyzwaniem badawczym. Należałoby także dokładniej przyjrzeć się procesowi ustępowania prawa polskiego pod naporem kolejnych aktów austriackich poczynając od 1772 roku, a tu wziąć pod uwagę wszelkie możliwości, które stwarzały przepisy międzyczasowe, tworząc swego rodzaju luki, dzięki którym dawne prawa mogły być w dalszym ciągu stosowane. Następnie warto byłoby rozpoznać pojawiające się wśród kodyfikatorów austriackich koncepcje uwzględnienia lokalnych odrębności prawnych w procesie tworzenia nowych kodeksów, a wreszcie poddać analizie praktykę sądową po wejściu w życie nowych kodyfikacji, weryfikując twierdzenie Stanisława Grodzkiego o nawyku polskich sędziów do posiłkowego stosowania prawa polskiego oraz o stopniowym przekształcaniu się tegoż w lokalne prawo zwyczajowe. Osobnej analizy wymaga na pewno specyfika Kraju Tarnopolskiego, otwartego przez kilka lat na wpływy rosyjskie. Obiektem szczególnego zainteresowania powinna być tu działalność Komitetu Tarnopolskiego, do którego należała naczelna władza administracyjna i sądowicza, i o którym wiadomo, że stosował Statut litewski w praktyce karnej. Sprzyjał temu zapewne fakt pozostawiania w mocy prawa statutowego w rosyjskich guberniach zachodnich.

SOME OBSERVATIONS ON THE SIGNIFICANCE
OF THE III LITHUANIAN STATUTE IN GALICIA

Summary

The Lviv National Vasyl Stefanyk Scientific Library of Ukraine holds a manuscript entitled "Zbiorowa treść Statutu litewskiego jako prawa obowiązującego w prowincjach polskich pod panowaniem rosyjskim

będących” (The Collected Content of the Lithuanian Statute: The Law in Force in the Polish Provinces now under Russian Rule”). It was compiled in 1820 by Waclaw Michał Mieczkowski, a judge of the Tarnopol (Ternopil) Oblast’. The way the material was arranged in this document helped users find their way around the mass of provisions in the Statute. Mieczkowski’s compilation suggests further research should be done on the role of the Lithuanian Statute with respect to other sources of the law in Austrian Galicia.

Słowa kluczowe: III Statut litewski; okres porozbiorowy; Galicja.

Keywords: The Third Lithuanian Statute; post-partition era; Galicia.

Literatura:

- Accessoria, Statut i konstytucje z Czaradzkiego, Ładowskiego i suplementu J. O. Xcia Jmci Załuskiego, biskupa krakowskiego w pospolitości najbardziej co do procesu potrzebniejsze tudzież formularze transakcji niektórych przez Jmci Pana Michała Słońskiego, viceregenta łukowskiego, s. g. zebrane*, Lwów 1765
- BALZER O., *Przewód sądowy polski w zarysie (wykład uniwersytecki)*, wydanie pośmiertne, przedmową oraz indeksem opatrzył W. HEJNOSZ, Lwów 1935
- BARDACH J., *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa 1999
- Bibliografia Polska Karola Estreichera*, XXVIII, wyd. S. ESTREICHER, Kraków 1930, s. 253-254
- BIELECKA J., *Kontrakty lwowskie w latach 1768-1775 (wpływ pierwszego rozbioru Polski 1772 r. na kontrakty lwowskie)*, Poznań 1948
- BOJARSKI W., NAWORSKI Z., *Jan Jelonek Cervus z Tucholi i jego twórczość prawnicza. Ustrój sądów i prawo procesowe*, Toruń 1993
- BUKOWSKA K., *Tomasz Drezner. Polski romanista XVII wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce*, Warszawa 1960
- DACENKO I., *Nasliedije Wielikogo knjażestwa Litowskogo w ukrainskom dziełowom jazykie awstrijskoj Galicii*, [w:] *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*, red. J. MĘDELSKA, Z. SAWANIEWSKA-MOCHOWA, Bydgoszcz 2010, s. 116-122
- DANCEWICZ A. M., *Chodorów i Chodorowianie. Opowieść o losach miasta i jego mieszkańców*, Warszawa 2003
- GODEK S., *III Statut litewski w dobie porozbiorowej*, Warszawa 2012
- GODEK S. i ŁOPATECKI K., *Projekt kodyfikacji dla Obwodu Białostockiego z 1811 roku*, [w:] *Projekt prawa prowincjonalnego Obwodu Białostockiego z 1811*

- roku, tekst do druku przygotowali i opracowali K. ŁOPATECKI i M. PIŁASZEWICZ-ŁOPATECKA, wstępem opatrzyli S. GODEK i K. ŁOPATECKI, Białystok, Oświęcim 2015, s. 9-26
- GRODZISKI S. i SALMONOWICZ S., *Ustawa karna zachodniogaliczyjska z roku 1796. Zarys dziejów i charakterystyka*, «CPH» 17.2/1965, s. 123-149
- GRODZISKI S., *Źródła prawa w Galicji w latach 1772-1848*, «CPH» 16.2/1964, s. 175-187
- KOROWICKI A., *Proces cywilny litewski*, Wilno 1826
- KUCHARSKA E., *Michała Pogodina zainteresowania polskie*, Warszawa-Wrocław 1978
- KUTRZEBA S., *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie (I. Prawo karne. II. Postępek sądowy)*, Lwów 1927
- LESIŃSKI B., *Dilatio propter minorennitatem w dawnym polskim procesie ziemskim*, [w:] *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki. Prace dedykowane Prof. Stanisławowi Płazie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Kraków 1999, s. 319-329
- LESZCZYŃSKI J., *Rządy rosyjskie w kraju tarnopolskim 1809-1815*, Kraków, Warszawa 1903
- LOUIS J., *Prawo spadkowe według zasad i przepisów prawa rzymskiego, prawa dawnego polskiego, jak również praw nowożytnych: austriackiego, francuskiego, Królestwa Polskiego, pruskiego i rosyjskiego historycznie-porównawczo rozwinięte i wykładem o opłatach spadkowych uzupełnione*, Kraków 1865
- MENCEL T., *Galicja Zachodnia 1795-1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiórce*, Lublin 1976
- MIKOŁAJCZYK M., *Ekscepcje w sprawach kryminalnych. Z badań nad procesem miejskim w przedrozbiórowej Polsce*, [w:] *Studia historycznoprawne. Tom poświęcony pamięci profesora Kazimierza Orzechowskiego*, red. A. KONIECZNY, P. JUREK, Wrocław 2010, s. 229-243
- MIKOŁAJCZYK M., *Postępowanie w sprawach kryminalnych przed krakowskim sądem ziemiańskim w 1792 roku*, [w:] *W kręgu historii i współczesności polskiego prawa. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Arturowi Korobowiczowi*, red. W. WITKOWSKI, Lublin 2008, s. 205-230
- MIKOŁAJCZYK M., *Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI-XVIII wieku*, Katowice 2013
- MIKOŁAJCZYK M., *Stan badań nad procesem ziemskim w Polsce XVI-XVIII wieku*, [w:] *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*, red. A. LITYŃSKI, Katowice 1991, s. 35-61

- MONIUSZKO A., *Mazowieckie sądy ziemskie (1588-1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa 2013
- MONIUSZKO A., *Porządek rozpatrywania ekscepcji w koronnym procesie ziemskim w pierwszej połowie XVII wieku*, «CPH» 58.1/2006, s. 183-202
- MONIUSZKO A., *Postulaty zmian w ziemskim procesie koronnym a próba jego reformy na przełomie XVI i XVII wieku*, «Zeszyty Prawnicze», 5.1/2005, s. 147-173
- PAULI L., *Jan Nixdorff (1625-1697). Pisarz prawa procesowego*, Warszawa 1957
- PŁAZA S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, 1, Kraków 2002.
- RAFACZ J., *Dawny proces polski*, Warszawa 1925
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, VII, red. B. CHLEBOWSKI, W. WALEWSKI (według planu F. SULIMIERSKIEGO), Warszawa 1886, s. 272
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, XII, red. B. CHLEBOWSKI (według planu F. SULIMIERSKIEGO), Warszawa 1892, s. 315
- Theyls Ignacy Antonowicz, Russkij Biograficzeskij Słowar*, XX, S. Peterburg 1912, s. 438-439
- URUSZCZAK W., *Korektura Praw z 1532 roku. Studium historycznoprawne*, I, Warszawa, Kraków 1990
- WACHŁOWSKI Z., *Dylacje procesowe w sądownictwie ziemi ruskiej XV i XVI wieku*, Lwów 1926
- WITTIG C., *De jurisdictione civili in Galicia*, Leopoli 1825
- ZDRÓJKOWSKI Z., *Proces ziemski*, [w:] Z. KACZMARCZYK, B. LEŚNODORSKI, *Historia państwa i prawa polski*, II, *Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. BARDACH, Warszawa 1968, s. 380-407
- ZDRÓJKOWSKI Z., *Teodor Ostrowski (1750-1802). Pisarz dawnego polskiego prawa sądowego (proces, prawo prywatne i karne). Jego projekty reformy prawa karnego w Polsce oraz ich związek z europejskim ruchem humanitarnym*, Warszawa 1956.